

Balio Sruogos laiškas Vandai Daugirdaitei-Sruogienei, 1943-08-15, iš Štuthofo - į Vilnių

Stutthof, d. 15 August 194[3]

Adresse[:]

Prof. Dr. Balys Sruoga
Lager Stutthof b/Danzig
Block VIII E

Stutthof, d. 15 August 194[3]

Meine Vanduk, bloss heute, 15-8, habe ich deine Postkarte von 26-7 bekommen. Die Postkarte ist unterwegs 3 Wochen gewesen! Am 12-8 kam dein eingeschriebenes Päckchen (man soll eingeschriebenes Päckchen nicht senden!). Besten Dank! Mein armes Kind! Ich fühle, dass Du schickst mir die letzte Vorräte, und Du selbst mit Dalia hungern müssen. Das tut mir sehr viel Leid. Schicke mir nicht so viel, - sie beiden sollen satt und gesund sein, - das ist das wichtigste. Über unsere Entlassung gibt es hier keine Merkmale. Wir sind bloss Häftlinge, wir dürfen nicht über unsere Schicksal etwas zu wissen, wir haben keine Rechten. Ich persönlich an die Entlassung glaube sehr wenig. Alle Versprechungen sind bloss Worte, die keinen Wert haben. Man spricht darüber schon mehr als 3 Monate und tut gar nichts. Bei uns ist schon Herbst, kaltes trauriges Herbst. Die dünnen Birken hinter der Drahtwand weinen mit kalten Tränen. Im Herbst Sinnlosigkeit des Daseins ist noch schmerzhafter. Aber - heute ist doch das 15 August. Mein lieber, mein guter Freund Daliuk! Heute ist dein Geburtstag. Wie wollte ich heute zusammen mit Dir sein! Schon ganze Woche Tags und Nachts dachte ich über diesen Tag, - dachte ich für Dich, Daliuk! Mit diesem Tag sind manche Sorge von mich wegfallen. Heute bist Du schon vollständig erwachsen: ab heute habe ich keine Pflicht mehr Deine jugendliche Freude mit väterlichen Belehrungen zu zerstören. Es tut mir weh, dass deine Jugend vergeht in solchen schweren Zeiten. Daliuk, verstehe ich Dich, deine Erlebnisse, - Ich bin nicht so alt, ich kann noch verstehen. In meiner Seele es gibt noch etwas von Jugend, - meine Seele ist wieder voll von Poesie. Bloss hier will [ich] keine Gedichte schreiben. Doch einmal werde ich wie alle Leute - werde ich frei. Und dann werde ich für Dich, für heutigen deinen Geburtstag, ein Buch der Lieder schreiben. Neuen Lieder, mit neueren Kraft - über Jugend und Weisheit. Gratuliere ich Dich[,] Daliuk[,] - es genügt für Heute! Mein lieber Vanduk! Meine Seele ist voll von Poesie und für Dich - ich fühle wieder so eine poetische Kraft, - dass es wird reichen für lange Zeiten. Ich habe gelernt an die Welt mit Lächeln der Weisheit zu sehen, ich kann wieder in der Menge der Leuten ganz allein zu sein, ich lebe wieder in der Welt der Rhythmik, wunderbaren Tönen und Farben. Durch Qualen des Heimatwehs, der Sehnsucht, ich bin junger geworden, als war ich vor zwanzig Jahren. Rechtloser Häftling - es doch ein billiger Quatsch!

Ich küsse herzlich Euch beiden, - leben sie wohl - leben sie wohl!

Eure Baliukas, Häftling in Stutthof [1r] // [1v] //

Adresas:

Stutthof, 194[3] [m.] rugpjūčio 15 d.

Mano Vanduk, tik šiandien, rugpjūčio 15 d., gavau tavo atviruką, išsiųstą liepos 26 d. Atvirukas kelyje užtruko 3 savaites! Rugpjūčio 12 d. atėjo tavo registruotas siuntinėlis (nereikėtų siųsti apdraustų siuntinių!). Labai ačiū! Mano vargšas vaike! Aš jaučiu, kad siunti man paskutines atsargas, o Tu pati su Dalia turi badauti. Tai suteikia man labai daug sielvarto. Nesiųsk man tiek daug, – jūs abi turit būti sočios ir sveikos, – tai svarbiausia. Kad mus galėtų paleisti, čia nėra jokių požymių. Mes tik kaliniai, mums negalima nieko žinoti apie savo likimą, mes neturime jokių teisių. Aš pats labai mažai tikiu, kad mus paleis. Visi pažadai tėra tik žodžiai, neturi jokios vertės. Apie tai kalbama jau daugiau kaip 3 mėnesiai ir ničnieko nedaroma [1]. Pas mus jau ruduo, šaltas liūdnas ruduo. Laibi berželiai už spygliuotų vielų tvoros verkia šaltomis ašaromis [2]. Rudenį būtis beprasmybė dar skausmingesnė. Bet šiandien juk rugpjūčio 15 d. Mano mielas, mano geras drauge Daliuk! Šiandien Tavo gimimo diena. Kaip norėčiau šiandien būti kartu su Tavim! Jau visą savaitę dieną naktį galvojau apie šią dieną, – galvojau apie Tave, Daliuk! Nuo šios dienos kai kurie rūpesčiai man atpuolė. Šiandien Tu jau visai suaugusi, nuo šios dienos aš nebeturiu pareigos savo tėviškais pamokymais griauti Tavo jaunatviško džiaugsmo. Man skaudu, kad Tavo jaunystė praeina tokiais sunkiais laikais. Daliuk, aš suprantu Tave, Tavo išgyvenimus, – aš nesu toks senas, dar galiu suprasti. Mano sieloje dar tebėra šis tas jaunatviško, – mano siela vėl sklidina poezijos. Tik čia nenoriu rašyti jokių eilėraščių. Tačiau kada nors aš būsiu kaip visi žmonės – būsiu laisvas. Ir tada Tau, šiandienykštei Tavo gimimo dienai parašysiu dainų knygą. Naujų dainų, su nauja jėga – apie jaunystę ir išmintį [3]. Sveikinu Tave, Daliuk, – šiai dienai pakaks! Mano mielas Vanduk! Mano siela sklidina poezijos ir Tau – aš vėl jaučiu tokią poetinę galią, kad jos užteks ilgiems laikams. Aš išmokau žiūrėti į pasaulį su išminties šypsena, aš vėl galiu žmonių minioje būti vienas, aš vėl gyvenu ritmo, nuostabių garsų ir spalvų pasaulyje [4]. Patyręs tėvynės pasiilgimo, ilgesio kančias, tapau jaunesnis, nei prieš dvidešimtį metų. Beteisis kalinys – juk tai bjauri nesąmonė!

Širdingai bučiuoju Jus abi, – likit sveikos – likit sveikos!

Jūsų Baliukas, Štuthofo kalinys [1r] // [1v] //

KOMENTARAI

- [1] Lietuvių kaliniai tebegyveno senojoje stovykloje, bet sklido kalbos apie greitą jų perkėlimą į naujas patalpas lageryje: „Besvajojant apie greitą paleidimą ir „beprosijant“ rūbus, štai ir prabėgo vasara. Kaitri, kupina neišsipildžiusių vilčių vasara. Dienos trumpėjo juntamai, o laukuose, sako, jau draikėsi voratinkliai. Visi kaliniai jau buvo perkelti į naująją stovyklą. Senojoje beliko moterys, ligoninė, keletas įstaigų ir mūsų blokas. Mūsų palikimas senojoje stovykloje mums vis rodėsi ženklų, kad mes greitai važiuosime namo. Tačiau rudeniop (1943) ėmė sklisti kalbos, kad naujoje stovykloje mums ruošiamos atskiros patalpos... Gal tai netiesa, guodėsi ne vienas, nes perkėlimas į naują stovyklą reiškė paruošimas žiemavoti. O gal tik laikinai, kol sutvarkys formalumus, kol gaus iš Kauno geštapo įsakymą – gaivinome paskutinį geštančios vilties spindulėlį apie laisvę. Rugsėjo 28 d. rytą gavome įsakymą su visa savo manta keltis į naują stovyklą“ (A. Gervydas [Antanas Kučinskas], Už spygliuotų vielų, (ser. Lietuvių spaudos draugija, Nr. 2), Chicago: „Draugo“ spaustuvė, 1950, p. 111).

- [2] Spėtina, kad šį laišką Baliui Sruogai išsiųsti padėjo jo draugas Jonas Rimašauskas, kuris dirbo valdiškame lagerio pašte. „Spygliuotų vielų tvoros“ (o vėliau ir „Štuthofu kalinio“) detalės negalėjo būti praleistos lagerio cenzoriaus SS feldfebelio Platz. Balys Sruoga su juo nuolat ginčydavosi dėl laiškų rašymo būdo: „Vieną laišką jis man konfiskuoja už tai, kad jame buvo parašyta: „Baisiai nuobodus biznis už surūdijusių vielų sėdėti...“
- Kaip tu drįsti rašyti, kad už surūdijusių vielų sėdi? Ar nieko kita ir nematai lageryje? Ar nematai, berželiai auga? Vėl jis man sako: „Lauk!“ - Ir aš einu lauk.
- Laišką perrašiau. Rašau: mūsų spygliuotų įelektrintų vielų tvora spindi žaižaruoja kaip sidabrinė, smulkiu cukrumi apibarstyta. Už tvoros matyti trys berželiai, du kelmai ir vienas grybas.
- Tu, niekše, čia vėl pribjaurojai?“ (Balys Sruoga, „Laiškai ir siuntiniai“, in: Balys Sruoga, *Dievų miškas*, (ser. *Lietuvių literatūros lobynas. XX amžius*, Nr. 3), redagavo Donata Linčiuvienė, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2005, p. 280-281).
- [3] 1944 m. rugsėjo mėn. Balys Sruoga parašė svarbiausią kūrinį lageryje - trijų veiksmų poetinę dramą „Pavasario giesmė“, skirtą dukrai - „Dalelės jaunystėlei“ (Balys Sruoga, „Pavasariška giesmė“, [1944], rankraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5776, l. 1-70r; Balys Sruoga, „Pavasario giesmė“, 1945, mašinraštis, in: *LLTI BR*, f. 1, b. 5722, l. 1-88 r).
- „Ką mes galėjome sukurti, rašydami vogčiomis barako kampe, lagerio velniavą išgyvendami?! Skaudžiausius įspūdžius, kuriuos lazda į mūsų smegenis ir kaulus įrašė, tada turėjome slėpti. Sakėme: liksim gyvi - laisvėj galėsime viską papasakoti.
- Taip, matyt, manė ir Balys Sruoga, tas Didysis aitvaras. Iš pradžių, tarsi pasimankštindamas, rašė lengvas komedijas. Kai tik labiau sustiprėjo, sėdo už ilgo lentinio stalo ir viską užmiršęs kūrė „Pavasario giesmę“, skirtą savo dukrai Daliai“ (Leonas Puskunigis, „Štuthofu žardienos“, Kaunas, 1962, in: *Pragaru vartai - Štuthofas*, sudarė Alisa Rupšienė, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998, p. 370).

[4] Balys Sruoga lageryje kurti pradėjo tik 1944 m. pavasarį, XI bloke. Anksčiau jis Štuthofo „akademijoje“ skaitė paskaitas apie užsienio literatūrą, gyveno meno tikslais suburto „Aitvarų“ būrelio teatrinėmis idėjomis: „Dar senoje stovykloje Sruoga pradėjo pasikalbėjimus ir kūrinių paskaitymus. Bet tų žmonių niekas tada tamptiau nejungė. Sruoga tai juto ir ieškojo kokios nors konkretesnės jungties. Buvo sugalvojęs kurti savotišką teatrą „Stutthof Totus“, kuris improvizuotų įvairias vakaro programas, humorą, farsus, kupletus. Pats būtų juos kūręs ir kitus įtraukęs“ (Stasys Yla, „Aitvarų klubas“, in: Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, Putnam: Immaculata, 1947, p. 250–251); „Aitvarų atsiradimas pasiteisino dvejopai. Jie ruošė draugams šventines programas, vėliau patys pradėjo daugiau kurti“ (Stasys Yla, „Aitvarų darbas“, in: *Ibid.*, p. 255);

„Sruoginis visą laiką teigė, kad jis neims plunksnos į rankas, kol negrįš į laisvę.

– Šiame košmare negali gimti jokia šviesesnė idėja, – sakydavo.

To vidaus košmaro, kuris kartais reikšdavosi bloko nuotaikose, jis vengė. Visą laiką dirbo raportų skyriuje, to velnio Chemnitzo žinioje. Gal jis norėjo iš arčiau pažinti kacetinio pragaro sistemą. Bet svarbiausia, atrodė, – nebūti tuose namuose, kur jis jautėsi vienišas. Grįžęs iš darbo, visą laiką praleisdavo lovoje; tik retai kada išeidavo į kiemą pasivaikščioti. Daug rūkė, net naktimis, ir dėl to Mackonis, gulėjęs viršum jo, labai dejuodavo. Dažnai negalėdamas užmigti, Sruoga prasėdėdavo savo lovoje keletą valandų: gal ilgesio, gal kokios kūrybinės minties kankinamas.

1944 metų pavasarį jis grįždavo iš darbo pietų ir daugiau nebeidavo. Likusį laiką praleisdavo prie lovos, ties mažu, vos besilaikančiu ant kojų staliuku ir kažką rašydavo. Ką, jis nesakė nė savo aitvarininkams. Kai blokas įsitaisė dienos kambaryje stalą savo raštininkui, Sruoga persikėlė ten ir užėmė vieną jo galą. Tą jis saugojo, kaip savo akį, nes, ko gera, įsikurs čia kitas „paukštis“, ir nebeturės žmogus, kur rašyti. O čia, matyt, jam kūrėsi geriau nei ten prie lovos. Tą stalo „apsaugą“ pastebėjo bloko humoristai, ir gimė patarlė: „Saugo kaip Sruoga štabinio stalą“. Didysis aitvaras pyko už tai, bet argi užriši burną „maurojančiam jaučiui“. Visi lygūs – apie visus galima kurti legendas.

Aitvarininkai džiaugėsi, kad Sruoga kuria. Jis pasidarė net ramesnis ir linksmesnis. Kartais pajuokaudavo su Šernu ir su Valenta, vadinas, nevengė draugų, net ir neišrinktųjų.

Pagaliau baigė rašyti ir paskaitė keletui saviškių. Tai buvo „Penkialapis Dobilėlis“ – komedija. Joje atpažinome ketvertą mūsų viengungių ir vieną „ženotą“ jaunuolį. Tai buvo ryškios, stipriai šaržuotos jų charakteristikos.

Vadinas, Sruoga ėmė medžiagą iš čia pat, nors aplinką, intrigą, idėją sukūrė iš savo šaltinių.

Netrukus gimė ir antroji komedija – „Uošvė“. Jos kilmė buvo tokia. Kartą jis kalbėjo aitvarininkams apie teatrą ir pavyzdžio dėlei improvizavo komedijos motyvą. Paskui šiuo atradimu pats džiaugėsi, ėmė jį plėtoti, ir išėjo naujas kūrinys. Tipų neėmė iš mūsų tarpo, nes idėjai jų, matyt, nereikėjo.

Ilgiausiai rašė „Pavasario giesmę“ – poetinę dramą. Parašęs dar taisė ir naujai perrašė. Tik po to sukviėtė aitvarininkus ir keletą pašaliečių pasiklausyti. Tikėjosi, kad šiuo veikalu padarys klausytojams didelę staigmeną.

Buvo matyt, kaip jis rūpestingai parinko klausytojus, kaip iškilmingai buvo nusiteikęs“ (Stasys Yla, „Didesni užsimojimai“, in: Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, Putnam: Immaculata, 1947, p. 257–259).

„– Tamsta žinai, kas mes esame? Įkaltai, kurių likimas kabo kaip ant plauko. Ką gi! Kai sprendžiamos pasaulinio masto istorinės problemos, apie paskirus asmenis nieks negalvoja ir nesijaudina, išskyrus artimuosius. Gailiuosi mažai padaręs ir daug gražaus laiko veltui prašvilpęs. Velniai griebtu! Nemaniau, kad visa tai baigsis taip, kaip matai. O dabar vis dar bijau imtis plunksnos, nes, padarius kratą ir radus užrašus, gali kojomis žemės nesiekti ir į dūmus pavirsti. O vis dėlto mėginsiu. Taip ir niežti delnas.

Sruoga savo žodį tesėjo ir laisvomis nuo darbo valandomis ėmėsi kūrybos. Neįsivaizduokite, kad Sruoga atsisėdo prie patogaus stalo, užsidegė lempą, pasitiesė pluoštą baltų popieriaus lapų ir, viską pamiršęs, ėmėsi darbo.

Konclageryje neturėjome ne tik laisvo tokiam darbui kambario, bet kartais sunku buvo rasti prie stalo taburetę. O jei prisėsdavai, tai negi rašysi, kai prie bendro stalo sėdi keliolika asmenų ir tauškia niekų niekus. Reikėjo ieškoti laisvos ir ramios vietelės.

Tokią vietelę galėjai turėti ir būti tikras jos šeimininkas tik ant savo lovos. Gerai, jeigu lova buvo apačioje, blogiau, jei vietą miegoti turėjai „antrame aukšte“. Laimė, Sruoga miegojo apačioje, kampe, prie pat lango. „Antras aukštas“ priklausė man, ir todėl turėjau progos dažnai stebėti Sruogos darbą.

Sėdi prie lango, popierių ant kelių pasidėjęs ir dairosi, lyg viską aplinkui norėdamas susprogdinti. Kartais užsikemša rankomis ausis, nenorėdamas girdėti triukšmo, ir taip sėdi ištisas valandas. Ir kai klegesys aptilsta, žinoma, neilgam, Sruoga įkimba rašyti. Pasilenkęs, beveik susikūprinęs, neatitraukia plunksnos nuo popieriaus, stengdamasis negirdėti kalbų užesio. Bet kur tu, žmogau, išlaikysi! Čia vienas suriko dėl kokio nors mažmožio, kitas, drybsodamas lovoje, garsiai nusižiovavo, sušvilpė, trečias ėmė pasakoti nešvankų anekdotą, dar kitas užtraukė ariją ar dainušką. Matau, kaip Sruoga nervingai susižeria popieriaus lapus ir, užsimovęs kepurę, sprunka į kiemą. Ką jis tokiais momentais išgyveno, turbūt ir patsai negalėtų pasakyti. Dauguma, be abejo, į tai jokio dėmesio nekreipė, dėl to nesijaudino, o tik matydami susikrimtusį Sruogą, gūžčiojo pečiais. Girdi, Sruogą vėl velniai apstojo.

Ir vis dėlto jis nenusiminė, sumanymo neatsisakė, – vogė kiekvieną ramesnę valandėlę.

Tokioje padėtyje imtis kūrybos, mėginti iškelti tai, kas dar galutinai neužmušta, galėjo tik nepalaužiamo būdo žmogus. Sėdėdamas kampe prie geležinės lovos, beveik dvilinkas susirietęs, Sruoga parašė veikalą „Pavasario giesmė“. Kaip matote, jo pavadinimas visai neatitinka aplinkos, kurioje gyvenome laukdami mirties.

Pabaigęs eiliuotą pjesę, Sruoga mums perskaitė ją. [...]

– Žinai, kodėl ryžausi paskaityti? Norėjau parodyti, kad ir pačiame pragaro dugne galima rašyti apie rojų; beviltiško rudens naktį galima puoselėti mintį apie pavasario rytą. Paradoksas, tiesa? Juk čia nieks nedainuoja, čia tik plūstasi ir staugia. Klaiku. Bet parašęs jaučiuosi kiek lengviau. O nerašyti negaliu, Mackoni, negaliu. Rodos, rankos nudžius, pirštai atkris.

Sruoga tą vakarą nieko daugiau nepasakė. Tylėjau ir aš, tik karštai paspaudžiau storą, surambėjusią jo dešinę“ (Rapolas Mackonis, „Pavasario giesmė pragaro dugne“, in: *Balys Didysis: Atsiminimai apie Balį Sruogą*, sudarė ir redagavo Reda Pabarčienė, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1997, p. 294–296).